

**TÜRKİYE (ANADOLU) SELÇUKLULARI TARİHİNE DAİR
BAZI KAYNAK ÇALIŞMALARI VE MENÂKİB-
NÂMELELER'LE FÜTÜVVET-NÂMELELER**

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER
Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

***Some Studies on the Sources of the Anatolian Saljuqids
History and Manaqib-Names and Futuwat-Names***

Among the studies made on the sources of the Anatolian Saljuqids history, the ones created by Fuad Köprülü, Mukrimin Halil Yınanc, Osman Turan and other historians should be examined carefully. In the meantime, young researchers are expected to reach the new sources. In fact, the inscriptions to be considered among the main sources of the Anatolian Saljuqids history still remain the research subject for the young generation. New sources might be added to them too. In addition, the present sources should be reinterpreted. In this article, we pointed out the importance of the Manaqib-names and the Futuwat-names as examples for the Turkish history and especially the Anatolian Turkish cultural point of views, desire has been indicated to carry on similar studies.

Umûmî İslâm tarihinde Anadolu'nun Türk-İslâm tarihine girişinden sonraki safhası günümüzde araştırmacıların ilgilerini devam ettirdikleri bir dönemdir. Bir başka ifade ile XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Anadolu'nun Türk-İslâm kimliğiyle siyasî ve ictimâî tarihi merak konusu olagelmıştır. Fuat Köprülü'nün de belirttiği gibi, XI. ve XII. asırlar Anadolu'su tarihî kaynaklar bakımından hâlâ "kalın karanlık tabaka" ile örtülü bulunmakta, ancak XIII. yüzyılda bu tabaka "bir parça aydınlanmağa" başlamakta ve XIV. yüzyılda, Türkiye Selçuklularının yıkılışından sonra biraz daha bu aydınlık artmaktadır.¹

Bu döneme ait çalışmalar, diğer alanlarda olduğu gibi, son elli yılda, gerek ülkemizde gerekse dış ülkelerde özellikle, siyasî tarihin dışında toplum tarihine

¹ M.Fuad Köprülü, Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, Cilt:VII, Sayı:27, Ankara 1943, s.379

dair konulara ilgi duyanlar da giderek çoğalmaktadır. Buna rağmen kaynaklardaki boşluklar doldurulamamakta, karanlık noktaların aydınlatılması yolunda pek az mesâfe alınabilmekte, hatta bilinenleri tekrardan öteye geçememektedir.

Bilinen ve ulaşılan kaynakların ne yazık ki XIV. asra kadar olanlarının kifâ-yetsiz oluşu, bundan sonrakilerin de bir çok problemleri ve bazen de çelişkileri ihtiva etmiş olmalarına rağmen gözden uzak tutulamamaları gerektiğine dikkat çekilmektedir. Nitekim Osman Turan'ın "gerçekten muhteva bakımından çok zengin olmamakla beraber Selçuk Türkiye'sine ait malûmata Arapça, Farsça, Ermenice, Gürcüce, Süryanice, Yunanca, Latince, ve hatta eski İtalyan, Fransız, İngiliz ve Alman dillerinde sâhip olmamız milli kaynakların kifâ-yetsizliğini gidermek için mevcut imkânların ne derece çeşitli olduğunu meydana koymaya kâfidir" ² derken, Türkiye Selçukluları ile ilgili aydınlanmamış hususların sâdece kaynak kifâ-yetsizliğine bağlanamayacağını belirtmiş olmaktadır.

Zaten Anadolu'da vücut bulan İslâm medeniyeti'nin "eski Türk" ve "Arap-Acem" unsurları yanında, bu coğrafyada karşılaşılan "İslâm dışı" unsurların az da olsa, etkisi olduğunu düşünmek gerekir. ³ Ancak burada gâlip unsurun "İslâmî-İran" ile "İslâmî-Türk" tesirleri olduğuna dikkat çekerek Anadolu'da oluşan Türk İslâm Kültürü'nün kaynaklarının aranmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu konuda yapılan çalışmalardan bir kaçını ele alarak Anadolu'nun Türkiye Selçukluları (XI-XIV. yüzyıllar) dönemi ile ilgili tarihine dair kaynak araştırmalarına genel bir bakış atfedilebileceğini belirtmek isteriz. Bunlara bağlı olarak gerek Anadolu'nun gerekse Türkiye Selçukluları'nın kültürel yapısı hakkında bazı mülâhazalardan sonra, menâkıb-nâmeler ile fütüvvet-nâmelerin Anadolu Türk-İslâm tarihine dair kaynak olmaları bakımından önem ve özelliklerine işaret etmeye çalışacağız.

1- TÜRKİYE SELÇUKLULARI KAYNAKLARI ÜZERİNE YAPILAN BAZI ÇALIŞMALAR

Tarihi tetkikler için kaynakların çok önem arz ettiği tartışmasız kabul edilir. Bu yüzden araştırmacılar çalıştıkları her dönemde ve coğrafyada kurulmuş olan devletlerle hânedânlar hakkındaki temel kaynakları bilmek zorundadır. Bir başka ifade ile ilk el kaynaklar araştırmacıların vazgeçilmez malzemeleridirler.

1) M.Fuad Köprülü'nün Kaynak Tanıtım ve Çalışmaları

Türkiye Selçukluları tarihi üzerine çalışacaklar için de öncelikle temel kaynakların bilinmesine ve tanınmasına ihtiyaç olduğunda kuşku yoktur. Bu konuda ortaya konulmuş en derli toplu tanıtımı büyük tarihçimiz Prof. Dr. M. Fuad Köprülü yapmıştır. "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları" başlığı ile yayınlanan bu çalışmasında Köprülü, konuya; "yerli kaynakların ehemmiye-

² Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar-Metin, Tercüme ve Araştırmalar-, Ankara 1988 s.X

³ M.Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1980, s.210

ti" ni ele alarak başlamıştır.⁴ Daha sonra da basılmış ve basılmamış kaynakları belirten Köprülü, bu eserleri beş bölüm halinde şöylece gruplandırmıştır:

A. Vekâynâmeler

"Vak'aların tasviri ve sağlam bir kronoloji tesbiti için birinci derecede kıymeti olan bu gibi eserlerden, doğrudan doğruya Anadolu'da ve Anadolu Selçuklularına -yahut Anadolu Beylikleri'ne- ait olarak yazılmış bulunanlar çok mahduttur; ve ne yazık ki bunların belki en ehemmiyetlileri de şimdiye kadar ele geçmemiş bulunuyor"⁵ dedikten sonra bu vekâynâmelerden bilinenleri tanıtmaktadır:

- 1- Enîsü'l-Kulûb (Burhaneddin Anevî, XII. asır)
- 2- İbn Bibî Selçuknâmesi (Hüseyn el-Câferî, XIII. asır)
- 3- Tezkire-i Aksarâyî (Mahmud Ahmed Aksarâyî, XIV. asır)
- 4- el-Veledü'ş-Şefîk (Ahmed Nigidî, XIV. asır)
- 5- Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim, XIV. asır)

B. Kaybolmuş Vekâynâmeler

Köprülü, XIII-XIV. asırlarda Anadolu'da yazıldığı bilinen manzum ve mensur bâzı vekâynâmelerin varlığına işaret ederek, zamanına kadar bunların nüshalarına rastlanılmadığını belirterek, bunları kronolojik olarak sıralamaktadır:

- 1- Selçuklular Şahnâmesi (Emir Ahmed Kâni'î, XIII. asır)
- 2- Selçuklular Şahnâmesi (Hâce Dehhânî, XIII. asır)
- 3- Selçuknâme (Ahmed Nigidî, XIV. asır)
- 4- Umur Bey Vekâynâmesi (Hâce Selmân, XIV. asır)
- 5- Karaman Şahnâmesi (Yârcânî, XIV. asır)

C. Diplomatik Kaynaklar

Diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Türkiye (Anadolu) Selçuklularında da nüfus ve mal sayımları sonucu ortaya çıkan Vergi Defterleri ile Vergi Kanunnâmeleri, gayrimenkul malları ile sâhiplerinin kaydedildiği Tapu Kütükleri, vakıf kayıtları, memurların ve askerlerin maaşları ile tahsisatlarına ait muntazam defterler ve hem başkentte, hem de ülkenin her tarafında tutulan Kadı Sicilleri gibi diplomatik vesikaların asıllarından hiçbirinin kalmadığını belirten Köprülü, pek nâdir de olsa, bazı tarihi eserlerde ve münşeât mecmualarında bunlardan bazılarının suretlerinin muhafaza olunduğuna işaret etmektedir.⁶

Yazar, XII-XIV. yüzyıllara ait resmî mahiyet arzeden vesikaların neler olabileceğini göstermek maksadıyla şöyle bir tasnif yapmış bulunmaktadır:

- 1- Muharabe ve Mukaveleler
- 2- Fetihnâmeler
- 3- Ferman ve Nişanlar
- 4- Hükümdarların Husûî Mektupları
- 5- Sayım ve Tapu Defterleri
- 6- Kanunnâmeler

⁴ M.Fuad Köprülü, Anadolu Selçukluların Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, Cilt:VII, Sayı:27, Ankara 1943, s.379-385

⁵ M.Fuad Köprülü, a.g. makale, s.388

⁶ M.Fuad Köprülü, a.g. makale, s.401

7- Kadı Sicilleri

8- Vakfiyeler

D. Sair Edebî Kaynaklar

Vekâyinâmelerden ayrı olarak XII-XIV. yüzyıllar Anadolu'suna ait her türlü yerli edebî kaynakların mâhiyet ve tarihî ehemmiyetlerine dikkat çeken Köprülü; "Selçuklular ve varisleri devrini aydınlatacak yarlı kaynakların azlığı, dar mânâsıyla ve doğrudan doğruya tarihî kaynak sayılması bile, o devir hayatının her hangi bir safhasını göstermeğe yarayacak yardımcı edebî kaynaklara" önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷

1- Münşeât Mecmuaları

a. Bedreddin Rûmî, et-Teressul ile't-Tevessül

b. Ebu Bekr Zekiyyüddin Konevî, Ravzatü'l-Küttâb

c. Mevlânâ, Mektûbât-ı Mevlânâ (XIII. asır)

2- İstifâ Kitapları

3- Evliyâ Menkabeleri

Bu bölümde, Mevlânâ (Sipehsâlâr ve Eflâkî), Baba İlyas Horasânî, Mahmud Hayrânî, Hacı Bektaş, Hacım Sultan, Ahi Evren, Hârûn Velî, Kaygusuz Menâkıbnâmeleri (XII. asır) tanıtılmıştır.

4- Tarihî Romanlar

a. İbn 'Alâ, Dânişmendnâme (XIII. asır)

b. Ebu'l-Hayr Rûmî, Saltuknâme (XV. asır)

E. İlmî ve Edebî eserler

Muhtelif tarihî kaynakların mahiyet ve değerine işaret etmeyi amaçlayan yazar, bir misal olmak üzere XIV. asır başlarına kadar yazılmış dinî ve edebî eserlerin yalnız kültür tarihi bakımından değil, aynı zamanda "eldeki vekâyinâmelerin tayin edemediği birtakım kronoloji ve jenealoji meselelerini tesbit" için de yararlı olacağına dikkat çekmektedir.⁸

1- Muhammed el-Hâtib, Kıstâsu'l-'Adâle (XIII. asır)

2- Anonim, Kitâb-ı Tahallus (XIII. asır)

3- Nâsır, Fütüvvetnâme ve İşrâkât (XIII. asır)

4- Yûsuf, Hâmuşnâme (XIII. asır)

5- Mesneviler ve Divanlar

6- Sultan Veled, Divan (XIII. asır)

Makalesinin son bölümünde değerli tarihçimiz, "tarih ve tarihî kaynak mefhumlarını çok dar mânâda anlayan göreneğe bağlı tarihçilerin, sikkeler, kitâbeler, diplomatik vesikalar dışındaki bütün bu zengin edebî yerli kaynakları hemen tamamiyle ihmal etmeleri, XII-XIV. asırlar Anadolu tarihinin ve bilhassa Selçuklular devrinin çok meçhul kalmasında epey büyük nisbette müessir" ⁹ olduğuna işaret etmiş bulunmaktadır. Anadolu Türk toplumunun dinî, hukûkî, iktisâdî yapısını yani bu devir tarihinin asıl âmillerini anlamak için, bu yardımcı edebî

⁷ M.Fuad Köprülü, a.g. makale, s.411-412

⁸ M.Fuad Köprülü, a.g. makale, s.442

⁹ M.Fuad Köprülü, a.g. makale, s.456

kaynakların büyük bir dikkatle ve ilmî metodlarla incelenmeleri gerektiği görülmektedir.

Bu anlayışla Fuad Köprülü tanıttığımız makalesinin arkasından ikinci bir çalışma olarak “Enisü'l-Kulüb” un tenkitli neşirini yayınlamıştır.¹⁰ Yukarıda Vekâyinâmeler arasında ilk sırada adı zikredilen Enisü'l-Kulüb, Kadı Burhâneddin Ebu Nasr b. Mes'ûd Anevî (h.608/m.1211-12) tarafından farsça olarak şehname vezninde manzum halde yazılmış bir eserdir. Bu eserin Oğuz Türkleri sahasında ortaya çıkmış oluşuna dikkat çeken Köprülü, Enisü'l-Kulüb'u, Anadolu tarihinin yerli kaynakları arasında en eskisi oluşuna da işaret ederek Ayasofya kütüphanesinde 2984 numarada kayıtlı nüshasına dayanarak tanıtmaktadır.

XII. yüzyıl Anadolu'sunun siyâsî ve kültürel durumunu göz önüne alarak Enisü'l-Kulüb'un Farsça kaleme alınmasının sebebi rahatlıkla izâh olunabilir. Bunun yanında böyle bir eserin Ani şehrinde doğmuş Türk asıllı bir müellifce Tebriz'de yazılmaya başlanmış olması, bölgenin aynı zamanda birer İslâm kültür merkezi durumunda olduğunu da ortaya koymaktadır. Zira, Enisü'l-Kulüb'unu Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'a Konya'da takdim etmiş olması Ani'li Kadı Burhâneddin'in Anadolu'ya gelip yerleştiğini söylememize imkân vermektedir. Bilindiği gibi Anadolu'nun şehirleri henüz birer İslâm kültür merkezi olma yolunda oldukları için, bunların İran-İslâm coğrafyasından beslenmekte oldukları, bu ve benzeri eserler incelenerek tesbit olunabilir.

Köprülü'nün eser hakkındaki mülâhazalarını burada tekrarlamak istemiyorum. Ancak, Enisü'l-Kulüb'un hâlâ bütün olarak incelenmesi gereken bir eser olduğunu da belirtmeden geçmemek gerekir. Meselâ, Enisü'l-Kulüb, yalnız, Türk-İslâm devletleri olan Gazneliler'le Selçuklular'a önem vermiş olması bakımından değil, aynı zamanda Abbasiler dönemi ve Abbasi halifeleri hakkında verdiği bilgilerin, hatta diğer İslâm devletleriyle ilgili bölümlerin de değerlendirilebileceğinin gözardı edilemeyeceğine dikkat çekmek istiyorum.

Fuad Köprülü, yirmisekizbin beyit olan Enisü'l-Kulüb'u bir tarihî kaynak olarak şöylece değerlendirmektedir; Enisü'l-Kulüb'un Türk-İslâm devletleri hakkında verdiği bilgiler bir yana bırakılsa bile, “sâdece edebî eser olarak, böyle bir kitabın ortaya çıkması, XII. asır Anadolu'sunun fikrî ve edebî hareketlerini, muayyen bir sınıfın mânevî temâyüllerini ve hayat görüşünü anlatmak bakımından, Anadolu kültür tarihi için, hiç te küçümsenemeyecek bir kazançtır.”¹¹

2) Mükrimin Halil Yinanç'ın Kaynak Tanıtımları

“Türkiye Tarihi Selçuklular Devri - I - Anadolu'nun Fethi” adıyla İstanbul Üniversitesi -Edebiyat Fakültesi tarafından yayınlanan eserin girişine müellif, “Türkiye Tarihi, umumî Türk tarihinin fütûhat ve medeniyet bakımından en mühim ve büyük faslı olduğu gibi, umumî İslâm Tarihi'nin de, fütûhat ve devamı bakımından, en azametli kısmıdır” ifadesiyle başlamaktadır.¹² Giriş

¹⁰ M.Fuad Köprülü, Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları I. Enis al-Kulüb, Belleten, Cilt:VII, Sayı:27, Ankara 1943, s.459-522

¹¹ M. Fuad Köprülü, Enisü'l-Kulüb, s.485

¹² Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri -I- Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944, s.1

kısımının sonunu Mükrimin Halil Yinanç, "mürâcaat edilecek kaynaklar"a tahsis etmiş bulunmaktadır.¹³

Bu kaynakların birincisinin "Anadolu kitabeleri" olması lâzım geldiğini belirten Yinanç, "meskûkat" ile "resmî vesikalar"ı zikrettikten sonra "Vekâyinâmeler"i sıralamaktadır. Sayılan vekâyinâmeler hakkında çok kısa tanıtlar yapılmıştır. XII-XV. yüzyılda kaleme alınan ve yazarları ile muhtevâları kısaca tanıtilen eserlerin bazılarının basımlarından da bahsedilmiştir.

Bölümün sonunda yabancı kaynaklara yer verilmiştir. Bunları yedi gruba ayıran Yinanç, Arap, İran, Süryani, Ermeni, Gürcü, Grek ve Latin olmak üzere, sâdece bu dillerde yazanların adlarını saymakla yetinmiştir. Bazılarını eserlerinin adları ile birlikte zikrederek bu yazarlar hakkında herhangi bir değerlendirme yapma ihtiyacı duymamıştır. Bu çalışmadan sadece Türkiye Selçukluları tarihi alanındaki kaynakların bir arada toplu halde sayılmış olması yönüyle yararlanılabılır.

3) Osman Turan İle Diğer Bazı Araştırmacıların Kaynak Tanıtım ve Çalışmaları

İbn Bibî'nin el-Evâmirü'l-Alâiye'sinden sonra Türkiye Selçukluları'na ait en önemli kaynaklarından biri olan Mûsâmeretü'l-Ahbâr'ı tam olarak yayınlayan Osman Turan, Aksaray'ın eserine, "Moğol idaresi altında bulunan Türkiye'nin ve yıkılmaya yüz tutan Selçuk devletinin bir vekâyinâmesi" denilebileceğini ifade etmektedir.¹⁴ Bu çalışması ile Osman Turan bize Köprülü'nün izinde giderek tenkitli metin neşri hususunda değerli bir örnek bırakmış bulunmaktadır.

Çalışmada önsözden ayrı, Mûsâmeretü'l-Ahbâr'ı tanıtan bir değerlendirme yer almaktadır.¹⁵ Bunu müellifden bahseden bölüm takip etmekte¹⁶ daha sonra "Eserin Kaynakları ve Kaynak Olduğu Eserler" başlığı altında¹⁷ mukâyeseli bir bölüm yer almaktadır. Ayrıca "Eserin Kıymeti" başlığı ile bir değerlendirmenin yapılmış olması da¹⁸ Osman Turan'ın eser hakkındaki mutâlealarına daha da önem verilmesini gerektirmektedir.

Mûsâmeretü'l-Ahbâr'dan ayrı Osman Turan'ın Türkiye Selçukluları devrine ait neşrettiği vakfiyeler de ayrıca önem arz etmektedir.¹⁹

Fakat asıl burada belirtilmesi gereken husus, Osman Turan'ın "Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar-Metin, Tercüme ve Araştırmalar-" adıyla neşretmiş olduğu eseridir. Bu çalışma; üç bölümden oluşmaktadır:

¹³ Mükrimin Halil Yinanç, a.g.e. s.8-18

¹⁴ Osman Turan, Mûsâmeretü'l-Ahbâr-Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi, Ankara 1944, s.46

¹⁵ Osman Turan, a.g.e. s.28-32

¹⁶ Osman Turan, a.g.e. s.32-40

¹⁷ Osman Turan, a.g.e. s.41-45

¹⁸ Osman Turan, a.g.e. s.46-50

¹⁹ Bakınız: Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara 1988, s.XI/3.dipnot; Aynı yazar, Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı, Belleten, 11(1947s.197-235+Faksimile metin; Celâleddin Karatay ve Vakfiyeleri, Belleten, XII(1948s.17-171+ Faksimile metin

- 1- Takârîru'l-Manâsıb'a ait metin ve tetkikleri;²⁰
- 2- Resmî mektup ve muâhedenâmelere ait metin ve tetkikler²¹
- 3- Selçuklu devrine ait yeni bulunmuş inşâ mecmualarının muhtevâları ve bu hususlara dair araştırmalar.²²

Birkaç örneğine işaret ettiğimiz neşredilen vesikalardan Osman Turan'ın neşremediği, muhtemelen tesbit ettiği ya da arşivinde muhafaza ettiği diğer bazı vesikaların da bundan sonra yayınlanmasını beklemek bu alanda çalışacak olanların hem görevi hem de hakkıdır. Bu alanda yapılan diğer bazı çalışmalara da değinerek Anadolu'nun Selçuklular devrine ait kaynakları üzerine daha sonra yapılacak araştırmalara rehberlik edeceğini ümit ederiz.

Bunlar arasında, Ahmet Ateş'in "Hicrî VI-VIII (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler" ²³ adlı makalesi, Anadolu kültür ortamında ortaya çıkan eserlerden bazılarını tanıtan bir çalışma olarak bilinmektedir.

Benzeri çalışmalara örnek olmak üzere, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Anadolu Beylikleri (Ankara 1988) ile Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal (Ankara 1970)'ini de zikretmek gerekir.

Bu çalışmalar durmamış devam etmektedir.²⁴ Burada belki bütünü tanıtmak mümkün olamayacaktır. Ancak bir kaçına sâdece işaret ederek yetinmek istiyoruz. Bunlardan biri Mikâil Bayram'a aittir. Kendisinden önce yapılan çalışmalarda ileri sürülen Anadolu'da telif olunan eserler arasında yer almayan "Keşfu'l-Akabe"nin Anadolu'da kaleme alınan ilk eser olduğunu ileri sürmesi üzerinde dikkatle durulmasını gerektirir.²⁵ Bu arada Türkiye Selçukluları devrinin kültür ortamına dair değerlendirmeler de ayrıca dikkat çekicidir.

Türkiye Selçukluları Tarihine dair çalışmalardan söz ettiğimiz bu bölümü Mehmet Altay Köymen'in 1993 yılında yayınlanan bir makâlesini tanıtarak tamamlamak istiyoruz.

"Türkiye Selçukluları Tarihine dair Yeni Bir Kaynak: El-Veledü's-Şefik" adını verdiği bu makâlesinde Köymen, müellifin "genel İslâm tarihi konusunda yazdığını" söylemesine rağmen, elimizdeki eserin; 1. Tarih kitabı mı; 2.

²⁰ Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, s.1-62

²¹ Osman Turan, a.g.e. s.63-146

²² Osman Turan, a.g.e. s.147-184

²³ Ahmet Ateş, Hicrî VI-VIII(XII-XIV.)Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler, Türkiyat Mecmuası, C.VII-VIII, İstanbul 1945, s.94-135

²⁴ Hasibe Mazzoğlu, Ahmet Fakih Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-Şerife, Ankara 1974; Esad Coşan, Hacı Bektaş-ı Veli-Makalât, Sehâ Neşriyat İstanbul tarihsiz; Cem Dilçin, Mes'ud bin Ahmed Süheyl ü Nevbahar-İnceleme-Metin-Sözlük-, Ankara 1991; İsmail E.Erünsal- Ahmet Yaşar Ocak, Elvan Çelebi Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsıbi'l-Unsiyye Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevi Tarihi, Ankara 1995; Zeynep Korkmaz, Sadrüddin Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi, Ankara 1973; Mustafa Tatçı, Yunus Emre Divanı I-II Tenkitli Metin-, Ankara 1993; Faruk K.Timurtaş, Yunus Emre Divanı, İstanbul 1989; Kemal Yavuz, Şeyhoğlu Kenzu'l-Küberâ ve Mehekku'l-Ulemâ, Ankara 1991; Kemal Yavuz, Âşık Paşa Garib-nâme I-II, İstanbul 2000; Mehmet Şeker, İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisâdi Hayatı İle Ahilik, Ankara 1993 v.b...

²⁵ Mikâil Bayram, Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser Keşfu'l-Akabe, Konya 1981, s. 19-22; Ayrıca yine M. Bayram'ın geçtiğimiz yıl Balıkesir'de yapılan kongrede "Türkiye Selçukluları Hakkında Yeni Bir Kaynak" konulu tebliğinde "Teşviku'l-Ervâh"ı tanıtmış olması bu alandaki çalışmalarına devam ettiğini göstermektedir.

Tabakât kitabı mı; 3. Hadis kitabı mı; 4. Tefsir kitabı mı; olduğuna karar veremedim”²⁶ diyerek değerlendirmesine giriş yapmaktadır. Böylece bir problem ortaya koymaktadır. Bu soruları ile Köymen aynı zamanda devrin eserlerinin sâdece bir konuyu ele alan kitaplar olmadığını, ansiklopedik mâhiyette olan bu tür eserlerin bu çok yönlü özellikleri göz önünde bulundurularak ele alınmaları gerektiğini de ortaya koymuş olduğunu söyleyebiliriz.

Köymen bu makâlesinde, öncelikle el-Veledü’ş-Şefik ile ilgili çalışmalarını değerlendirmiştir. Köprülü’den başka M.H.Yinanç ile Osman Turan’ın bu eser üzerindeki kanaat ve düşüncelerini de değerlendiren Köymen, “Niğde’li Kadı Ahmed’in adı geçen kitabından, görebildiğimize göre, en ciddi şekilde faydalananların başında genç âlim Prof.Dr.Tuncer Baykara gelmektedir”²⁷ demektedir ve Baykara’nın bir makalesine atıfta bulunmaktadır.²⁸

Köymen’in bu ciddi ve önemli makalesini uzunca değerlendirmek yerine burada işaret etmek istediğimiz bir husus, el-Veledü’ş-Şefik’in yazarının aynı zamanda Vakâyi-nâmeler arasında adından söz edilen “Selçuk-nâme” adlı bir eseri de bulunduğu tesbit edilmiş olmasıdır.²⁹ Bu arada dikkat çekici bir başka husus da Niğdeli Kadı Ahmed’in Selçuklu devletini “İslam devleti” olarak zikretmiş olmasıdır. Kadı Ahmed, özellikle Anadolu’nun dinî tarihi bakımından önemli görülen el-Veledü’ş-Şefik’inde kuruluşundan yıkılışına kadar Büyük Selçuklu Devleti’nin sultanları hakkında bilgi verirken; “Ahbâr-ı mülük-ı Selçükî ve İbtidâ-i devlet-i İslâm” başlığını kullanmış olması dikkat çekicidir.³⁰ Bakalım, bu eserden üzerinde çalışmalarına devam etmekte olan genç meslektaşımızın araştırmaları sonucunda daha başka ne ilginç bilgiler çıkacak, göreceğiz.

Buraya kadar, Anadolu’da mevcut olan Türkiye Selçukluları dönemine ait yerli kaynaklar üzerine yapılan çalışmalardan bir bölümünü ele alıp tanıtmaya ve bazılarını dikkat çekmeye çalıştık. Ancak bunlara ilâveten Anadolu tarihini çeşitli dillerde yazılmış olan yabancı kaynaklarının Köprülü ve onun takipçilerinin yolu izlenerek yeni araştırmacılar tarafından ortaya konulup değerlendirilmeleri hararetle temenni edilmektedir.

Burada şu hususu kaydetmek gerekir ki, yerli kaynaklarda rastlanmayan veya diğer kaynakların zikretmediği bir hususu yabancı kaynaklarda bulmak mümkün olmaktadır. Meselâ bir orta oyunu gösterisini hatırlatan sahnenin Selçuklu sarayında mevcut olduğunu Bizans vekâyi-nâmelerinden Anna Komnena’nın yazdıkları arasında rastlanmaktadır. Buna göre; 1116’da Selçuklu sultanının sarayında Bizans İmparatoru “Aleksi”nin hastalık bahanesi ile korkuları ve vehimleri temsil olunmaktadır.³¹ Bu kayda değer bilgiye diğer kaynaklarda

²⁶ Mehmet Altay Köymen, Türkiye Selçukluları Tarihine dair Yeni Bir Kaynak: El-Veledü’ş-Şefik, Belgeler, Cilt:XV, sayı:19, Ankara 1993, s.1

²⁷ Mehmet Altay Köymen a.g.makale, s.5

²⁸ Tuncer Baykara, Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler, Vakıflar Dergisi, XIX, Ankara 1985

²⁹ Mehmet Altay Köymen a.g.makale, s.10; Burada bu eser üzerinde tavsiyemiz üzerine bir araştırma görevlimiz doktora tezi hazırlamakta olduğunu da kaydetmek gerekir.

³⁰ Kadı Ahmed, el-Veledü’ş-Şefik, Fatih Kütüphanesi Nu:4519, v.141a-146b

³¹ Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s.214; Aynı yazar, Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları, s.456/dipnot:1

rastlanmayıp, sâdece bir Bizans vekâyi-nâmesinde yer verilmiş olması bize, yabancı kaynakların da önemini göstermiş olması bakımından üzerinde durulmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak;

1. Türkiye Selçukluları tarihinin karanlık noktalarının aydınlatılabilmesi için yerli kaynaklara yenileri ilâve edilmelidir. Bunu için de gerek yurt içinde gerek yurt dışındaki kütüphâne ve arşivlerin çok ciddi bir taramaya tabi tutulmaları gerekir.

2. Bu güne kadar bulunan ve bilinen kaynakların incelenmelerine devam olunması sonucunda bunların satır aralarındaki malumâta ulaşılarak Anadolu tarihinin toplum hayatı ile kültürel özellikleri hakkında yeni yeni bilgilere sahip olunması mümkün olunabilir.

3. Bu arada yabancı kaynakların da ihmal olunamayacağı hususuna bir kez daha işaret etmekte yarar olduğu kanaatindeyiz.

II- ANADOLU KÜLTÜR TARİHİ KAYNAKLARINDAN MENÂKİB-NÂMELER VE FÜTÜVVET-NÂMELERE GENEL BİR BAKIŞ

Anadolu'nun XI-XIV. yüzyıllar tarihine dair, yukarıda örneklerinden bahsedilen kaynaklar arasında seyahat-nâmelerle menâkıb-nâme ve fütüvvet-nâmeler üzerinde ayrıca durmak gerekir. Bilindiği gibi seyahat-nâmelerden en çok tanınanı İbn Batuta'nın eseridir. Bundan ayrı el-Ömerî'nin "Mesâlikü'l-Ebsâr" 1 da yine dönemin Anadolu tarihine ait kaynakları arasında yer almaktadır.³² Ancak biz burada Seyahatnâmelerle ilgili değerlendirmeleri daha önce yapmış olduğumuz çalışmalara bırakarak, menâkıb-nâmelerle fütüvvet-nâmelerin Anadolu Türk toplum hayatı ile kültür tarihi bakımından önemine genel bir bakış yapmakla yetineceğiz.

A- MENÂKİB-NÂMELER

Menâkıb-nâmeler'in özellikleri üzerinde durmadan destanî metinlerin tarih kaynağı olmaları bakımından önemine işaret etmek gerekir.

1. Destanlardan Menâkıb-nâmelere

Türkler milli tarihlerini, tarihi an'anelerini "Destan" şeklinde koruyup daha sonraki çağlara taşımışlardır. Bilindiği gibi medenî milletler de destanlarıyla yaşamışlardır. Eski Yunanlılar, İranlılar, Hindliler, Finliler, Cermenler gibi geçmiş milletlerin "Menkıbevi-tarihi" kahramanlarının anlatıldığı destanları, onların milli benliklerini de ortaya koyan milli destanlarıdır.

³² Ebu Abdullah Muhammed, İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi I-II, (Çeviri, İnceleme ve Notlar: A.Sait Aykut), İstanbul 2000; Mehmet Şeker, İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı İle Ahilik, Ankara 1993; Yaşar Yücel, XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi Çobanoğulları Candaroğulları Beylikleri, Ankara 1980 s.181-201

Yunanlıların "İlyada ve Odisea"sı, İranlıların "Şehnâme"si, Hintlilerin "Ramayana"sı, Finlilerin "Kalavela"sı tamamıyla millî ve ilgili milletlerin bünyesinden doğmuş mahsullerdir. Millî destanların doğabilmesi için, o milletin tarihinde büyük sarsıntuların yaşanmış ve pek çok büyük olaylarla karşılaşmış olması gerekir.

İşte bu olayları yaşayan milletlerin içinden yetişen halk şairi ve hikayecileri yaşadıkları ayrı ayrı "Parça Episode"lar hâlinde dile getirip, anlatmışlardır. Daha sonraları bu parçalar toplanarak bir bütün hâline gelip, milletlerin "Millî Destanları"nı oluşturmuşlardır.³³

Destanlar, gerek tarihe, gerek fikir ve sanat hayatına kaynaklık ederler, bu bakımdan büyük değer taşırlar. Bazı milletlerin millet hâline gelmeleri tarihin çok eski çağlarında olmuştur. Onların yaşayışları ve tarihleri hakkında yeterli bilgi bulmak mümkün olamamaktadır. Bu bakımdan o milletlerin bünyesinden doğmuş olan destanlar, tarihî değer taşıyan kaynak mâhiyeti taşırlar.

Tarihleri çok eskilere uzanan milletlerin ilk çağlarını bize bir takım mitolojik menkıbeler hâlinde destanlar anlatır. Bunlar gerçek olmasalar, hatta gerçeğe uymasalar bile, milletlerin kendi millî mâzileri hakkında neler bilip neler düşündüklerini haber vermek bakımından önem taşırlar.

Ancak, bu durum, destanların milletin tarihini ortaya koydukları söylenemez. Bununla birlikte; destanların "kökü tarihe dayanan, ilhâmını tarihten alan bir halk edebiyatı verimi" oldukları da kabul edilmektedir.³⁴

Şurası tarihî bir gerçek olarak söylenebilir ki, destanlar, milletlerin büyük işler yapmak için kendilerine güven duymalarında; toplumlarıyla ilgili türlü sıkıntı ve problemlerinde; yeniden büyük millet olmak, hürriyet ve istiklâllerini koruyarak kalkınmalarında rol oynamışlardır. Buna Firdevsî'nin "Şehnâme"si örnek gösterilebilir. Firdevsî, milletin destânî tarihini başlangıçtan Sâsânîler devri sonuna kadar, İran tarihinin bütün yaşayan hâtıralarını, efsânelerini, unutulmaz kahramanlarını ve millî an'anelerini bir araya toplayarak yazmıştır.

Bu destanda İran tarih ve mitolojisinden başka diğer ilk çağ milletlerinden, bu arada Türk, Hint, Yunan tarih ve mitolojisinden de önemli çizgiler almış bulunmaktadır.³⁵

İşte Türk milleti de destanları tarihe kaynaklık eden sözlü mahsullere sâhiptir. Türk destanları, Türk tarihini hikâye eden söyleyişlerle oluşmuştur. Bu destanlar, ekseriyetle tarihin bilinmeyen taraflarının aydınlatılmasına da katkıda bulunmuşlardır.

Türk destanlarının tarihî olaylarla uygunluk arzettikleri kabul edilmektedir. Zira bu destanlardaki hayal ve masal unsurları ayıklandığı zaman, geriye ana çizgileriyle de olsa, o dönemlerin tarihi kalır.

Nitekim takriben XI. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyılın başları arasında yazıya geçirildiği tahmin olunan "Menâkıb-ı Gazavât-ı Seyyid Battal Gâzî" veya "Hikâyât-ı Seyyid Battal Gâzî" olarak adlandırılan Battal-nâmeler, Türkler

³³ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I, İstanbul 1971, s. 2

³⁴ Nihat Sami Banarlı, a.g.e., I, s.2.

³⁵ Nihat Sami Banarlı, a.g.e., I, s.9.

arasında kahramanlık hikayeleri ile meşhur olan bir müslüman Arap emîrinin destanlaşan hikâyesidir. Battal-nâmeler, Türk destânî edebiyatında XI. yüzyılda Hamza-nâme ile başlayıp Ebümüslim-nâme ve Danişmend-nâme ile devâm edan, XV. yüzyılda da Saltuk-nâme ile son bulan bir zincirin diğer halkası olarak görülmektedir. H.643/ M.1245-46 yılında yazıldığı bilinen Dânişmend-nâme'de Battal-nâme'den bazı bölümlerin aktarıldığı anlaşılmaktadır. Hatta, Melik Dânişmend'in Battal Gâzî soyuna bağlanması da ayrıca dikkat çekicidir.³⁶

Ahmet Yaşar Ocak bu destanlar arasındaki devamlılığı özetle şöylece anlatmaktadır: "Battal-nâme esas olarak Battal Gâzî'nin Anadolu'da Hıristiyanlarla (Rumlar, Ermeniler ve diğerleri) yaptığı savaşları konu edinmekle beraber, bunlarla ilgili menkıbeler büyük çapta eski Türk inançlarından ve İran peri masallarından alınan motifler ve sahnelerle süslenmiştir. Bunlar ayıklandığı zaman geri kalan savaş menkıbeleri ise VIII. yüzyıldaki Emevî-Bizans mücadeleleri devrinden XI. yüzyılda Anadolu'da Türk fetihlerinin sürdüğü dönemlere kadar uzun bir zaman diliminin hatıralarını taşır. Bu savaşlarda merkez saha genellikle Malatya ve yöresidir. Savaşlar eserde siyasi bir mücadele değil bir din savaşı (İslâmiyet-Hıristiyanlık mücadelesi) hüviyeti taşır. Cihad ve gazâ ruhu kendini çok kuvvetli bir şekilde hissettirir. Şehirlerde oturan müslüman Türkler arasında meydana geldiği muhakkak olan bu destanda Battal Gâzî "yarı evliya" bir karakter sergiler: bu onun öteki Türk destan kahramanlarıyla olan en önemli ortak yanıdır. Melik Dânişmend Gâzî ve Sarı Saltuk, Battal Gâzî'nin isim değiştirmiş şekillerinden başka bir şey değildir. Bu da Battal-nâme'nin tamamıyla Müslüman-Türk geleneklerine göre teşekkül etmiş destânî bir halk hikayesi olduğunu gösterir."³⁷

Gerçi bu destanlarda, tarihin siyasi ve askerî olaylarından çok, toplumla ilgili sosyolojik ve psikolojik olaylarını aramak lazımdır.

Destan özelliği taşıyan, hatta yer yer destânî unsurları da ihtiva eden menâkıb-nâmeler, Müslüman Türkler arasında, daha çok, bir velinin hayatı etrafındaki kerâmet ve menkabeleri ihtiva eden eserlere denilmiştir. İslâm dünyasında bu mânâda evliya menâkıb-nâmeleri ancak, XI. yüzyıldan sonra, yani, tasavvuf cereyanının yeterli bir gelişme seviyesine ulaşması sonucu tarikatler hâlinde teşkilatlanmasından sonra görülmeye başlanmıştır. Ancak sâdece bir veliye ve çevresindekilere tahsis edilen bu eserlerden önce de evliya menkabelerinin yazıya geçirildiği ve bazı eserlerde yer aldığı görülmektedir.

Destanlar için söylediğimiz gibi, menâkıb-nâmeler hakkında da sağlam sonuçlar ortaya koyabilmek için, yazılan menâkıb-nâmelerin sistemli ve mukayeseli incelenmeleri gerekir. Bu menâkıb-nâmelerin incelenmeleri sonucunda; bunların değişik tipler ve gruplar, şekil, muhtevâ, dil ve üslûp bakımlarından farklı nitelikler arzettikleri görülecektir.

Bazı menâkıb-nâmeler tıpkı bazı destanlarda olduğu gibi, tamamıyla tarihi olaylara uygunluk arzederler; menkabe (efsane) unsurları pek azdır. Konu edindikleri velinin ve etrafındakilerin gerçeğe çok yakın biyografilerini anlatır-

³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, Battalnâme, TDV. İA. , V. İstanbul 1992, s.206

³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, Battalnâme, s.207

lar.³⁸

Bu durumda; birinci türdeki menâkıb-nâmelerin tarihî değerlerine karşılık, ikinciler folklor açısından ilgi çekici olabilirler. Tıpkı destanlarda olduğu gibi, menâkıb-nâmelerde de, sözü edilen şahsın, içinde yaşadığı toplumun hayatını yansıtır. Bunlar gerçek olmasalar, hatta gerçeğe uymasalar bile, o toplumun millî geçmişleri hakkında neler bilip neler düşündüklerini haber verirler.

Bu itibarla her iki gruptaki menâkıb-nâmeler kültür tarihi açısından önem taşıyan eserler olarak değerlendirilebilirler.

2. Menâkıb-nâmelerin Tarihî ve Kültürel Değerleri

Menâkıb-nâmelerin tarihî değerleri bakımından Türkiye Selçukluları devrinin kaynaklarına örnek olarak verilebilecek bir kaçını ele almak gerekirse, ilk akla gelen kuşkusuz, Ahmed Eflâkî'nin (öl. 1360) "Menâkıbu'l-Ârifin" adlı eseridir. Bu eser, Mevlânâ ile onun etrafındakilerin menkabelerini anlatmaktadır.

Bilindiği gibi Menâkıbu'l-Ârifin, XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu kültür tarihi bakımından önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir.³⁹ Bu eser sâdece Mevlevîlikle ilgili bir kaynak değil, aynı zamanda, Ahilik ile Bektâşilik başta olmak üzere çağın ortaya çıkan olayları ve o dönemde Anadolu'da faaliyetleri görülen tarikatlerle, fikrî cereyanlar hakkında da bilgiler ihtiva etmesi bakımından önemli bir kaynaktır.

Sâdece Anadolu Selçukluları hakkında değil, aynı zamanda Anadolu Beylikleri ile de ilgili bilgiler veren Menâkıbu'l-Ârifin'in diğer tarihî vesikalarla karşılaştırılarak yapılan incelemelerde onun "tam bir mevsûkiyete malik olduğu" belirtilmektedir.⁴⁰

Kuşkusuz bu çağa ait bütün evliyâ menâkıb-nâmelerinin Eflâkî'nin eseri derecesinde önem taşıdıkları söylenemez. Fakat her ne olursa olsun, bunlar tam bir tenkîde tâbi tutularak incelenirse, toplum tarihi araştırmaları için bu tür eserlerin çok önemli bir kaynak oldukları görülecektir.⁴¹

Nitekim bu konuda verilebilecek diğer bir menâkıb-nâme de, Elvan Çelebi'nin "Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye"sidir. Bu eserde, Baba İlyas Horosânî ile oğullarının menkabelerle karışık hayatları hikâye edilmektedir. Bu bakımdan Babailik hakkında önemli bir kaynak olarak kabul edilir.

Elvan Çelebi'nin "Menâkıbu'l-Kudsiyye"sinin Anadolu Selçukluları'nı uğraştıran Babai İsyânı (1240) konusunda kaynak olarak kullanıldığını bilmekteyiz.⁴² Elvân Çelebi'nin bu eserinde, atalarının, menkabelerle karışık hayat hikâyelerini ve aynı soydan gelmesi sebebiyle en yetkili biri olarak, bir menâkıb-nâme

³⁸ Ahmet Yaşar Ocak, Menâkıb-nâme, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, VI, İstanbul 1986, 254-255

³⁹ Aydın Taneri, Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı-Menâkıbu'l-Ârifin Değerlendirmesi-, Konya 1977

⁴⁰ Fuad Köprülü, Anadolu Beylikleri Hakkında Notlar, Türkiyat Mecmuası, II, (İstanbul 1928, s. 1-92

⁴¹ Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, İstanbul 1981, s. 56-57

⁴² Ahmet Yaşar Ocak, Babailer İsyânı, İstanbul 1980. Ayrıca bakınız; Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye (hazırlayanlar, İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak), İstanbul 1984, XXX-XXXVI

tarzında ortaya koymayı istediği söylenebilir. XIII-XIV. yüzyıllar Anadolu tarihinde vukû bulan önemli siyasi dinî olaylar içinde yer almış bir aileye mensubiyetinden dolayı Elvan Çelebi'nin yazdıkları onun eserinin diğer menâkıb-nâmelerden ayrı bir önemi hâiz olduğunu söylememize imkan vermektedir.⁴³

B- FÜTÜVVET-NÂMELER

Bilindiği gibi, fütüvveti konu alan veya fütüvvetin âdâb ve erkânı hakkında bilgi veren eserlere genel olarak "fütüvvet-nâme" denmektedir. Bu ortak adın yanında değerli bilim adamı Ahmet Yaşar Ocak'ın da belirttiği gibi, bu risâlelere Arapça'da "Kitâbu'l-Fütüvve" Farsça ve Türkçe'de "Fütüvvet-nâme" denilmekle birlikte bu iki isim arasında dikkate değer bir fark bulunduğuna işaret etmek gerekir. Zira Kitabu'l-Fütüvve adı, daha çok klasik tasavvuf kaynaklarında süfilikteki anlamıyla fütüvvet kavramına dair konuları veya bu konudaki müstakil risaleleri çağırır. Özellikle XIII. yüzyıldan başlayarak ehl-i fütüvvet arasında ve ahî teşkilatlarında mesleki yönergeler hüviyetinde olanlara da Fütüvvet-nâme denmekle beraber bunlarda da süfi niteliğin devam ettiği söylenebilir.⁴⁴

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Fütüvvet-nâmelerin bir bölümü kendine has isimlerle anılmaktadırlar. Bunlar ortak ad olarak fütüvvet-nâmeler arasında sayıldıkları hâlde, kendilerine has isimleri ile de tanınmaktadırlar.

Selçuklu veziri Nizâmülmülk (öl. 1092) adına yazılan Aliyy İbn el-Hasan İbn Câ'devveyh'in fütüvvet-nâmesinin adı "Mir'âtü'l-Mürüvvet"tir. Bu eserde mürüvvet ile fütüvvetin esaslarından söz edilir fakat fütüvvet erkânından söz edilmez.⁴⁵

Abbâsî Halifesi Nâsır Lidinillah (1179-1225)'ın teşkilâtlandığı fütüvvet hareketinde devrin mutasavvıf bilginlerinden Şehabeddin Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö:1234)'nin fikrî ve mânevî katkısı olduğu kabul edilmektedir. Sühreverdî'nin eserlerinden biri doğrudan fütüvvet-nâme olarak anılırsa da, onun fütüvvetine dair olan ikinci bir eserinden de bahsolunmaktadır. Bunun da; "İdâletü'l-İyân Ale'l-Burhan" adıyla kaleme alındığı kaydedilmektedir.⁴⁶

Seyyid Mehmed Razavî (öl.1514)'nin fütüvvet-nâmesi; "Miftâhu'd-Dekâik fi Beyâni'l-fütüvve ve'l-Hakâik" adı ile kayıtlıdır. Bu eser, Razavî Fütüvvet-nâmesi olarak anıldığı gibi "Fütüvvet-nâme-i Kebir" diye de tanınır.⁴⁷

Kendisinden sonra yazılan fütüvvet-nâmelere kaynaklık etmiş olan Ahmed bin İlyâs en-Nakkâş el-Harbûtî (öl.XIII. asrın ilk yarısı) eserine "Tuhfetü'l-Vesâyâ" adını vermiştir.⁴⁸ Tuhfetü'l-Vesâyâ'nın yazarı eserini Halife Nâsır Lidinillah'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali adına kaleme almıştır. Eserinde, Ebu'l-Hasan

⁴³ Elvan Çelebi, a.g.e., XXIV

⁴⁴ Ahmet Yaşar Ocak, Fütüvvet-nâme, TDV.İA., cilt: XIII, İstanbul 1996, s.264

⁴⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları, İstanbul Ün. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: XI, İstanbul 1949-1950, 1-4, s.12

⁴⁶ İbn Bibi, el-Evâmirü'l-Alâ'ıye fi'l-Umuri'l-Alâ'ıye (Selçuk-nâme), Hazırlayan: Mürsel Öztürk, Ankara 1996, I, s.176-180; Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara 1974, s. 26

⁴⁷ Franz Taeschner, İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri, Belleten, Cilt: XXXVI, Sayı: 142, Ankara 1972, s. 232; Mehmet Saffet Sarıkaya, XIII.XVI. Asırlardaki Anadolu'daki Fütüvvet-nâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri, Ankara 2002, s.8-9

⁴⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, a.g.m., s. 121, 205

Ali'nin de "Umdetü'l-Vesîle" adlı bir eseri bulunduğundan bahsedilmektedir. Nakkâş Ahmed'in Umdetü'l-Vesîle'yi hulâsa ettiği tahmin edilmekteyse de, Umdetü'l-Vesîle'nin günümüze ulaşmaması karşılaştırma imkânı vermemektedir.⁴⁹

Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak, Fütüvvet-nâmelerin genel olarak, ya yazarların adıyla anıldıklarını, ya da bunlara ortak ad olarak fütüvvet-nâme dendiklerini görmekteyiz. Bununla birlikte, müstakilen tasavvufî nitelik arzeden risâle ve kitaplarda, fütüvvet konusu ya başlıca bir bölüm hâlinde ele alınmıştır ya da eserin muhtelif bölümlerine yayılan farklı konular içinde mürüvvet ve fütüvvet esasları olarak yazılmıştır.

Bu arada, yazarı belli olmayan veya muhtasar Fütüvvet-nâme şeklinde gösterilen bir çok fütüvvet-nâmenin bazılarının da, kendine has isimleri bulunduğu tespit edilmektedir. "Kitab fî Bahri'l-Fütüvveti ve Zikru Şecereti'l-Feyz" gibi.⁵⁰

Fütüvvet-nâmelerin yazarları, eserlerini yazma sebeplerini değişik bölümlerinde farklı yerlerde dile getirme ihtiyacı duymuşlardır. Bunları birkaç noktada ifade etmek gerekirse, şöylece sıralamak mümkün olur:

1- Fütüvvet-nâmeler, bu alanda mevcut eser olmadığı düşüncesinden yola çıkılarak yazılmışlardır. Dolayısı ile bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkmış eserlerdir.

2- Fütüvvet-nâmeler kolay okunmak ve anlaşılacak amacıyla yazılmış eserlerdir.

3- Fütüvvet-nâmeler değişik kişilerin arzu ve istekleri üzerine kaleme alınmış veya tercümeleri yapılmış eserlerdir.

Mevcut fütüvvet-nâmelerden çıkarılan bu sonuçlar doğrudan eserlerin yazarlarınınca ifade edilen hususlardır. Şimdi müelliflerin bu ifadelerini gözden geçirerek, bunlardaki kültürel unsurları belirtmeye çalışalım.

1- Fütüvvet-nâme olmadığı için bir boşluğu doldurma amacıyla yazılmış eserlerdir.

Türkçe Burgâzî Fütüvvet-nâmesinin girişinde, "...gördüm ki Fütüvvet kapısında oturan ahilerde Fütüvvet-nâme yok, yani Fütüvvet kitabı yok kim bileler, güçleri yittüğünce ve ellerinden geldiğünce tutalar, ba'zısında kim vardur, muhtasar ya'ni azacuk, kendüler dileğünce yazılmış, asıl Fütüvvet değil, bir nesneyi muhtasar yaza yaza metrûk eylediler..."⁵¹ denmektedir. Bu açık ifâdeden yazarın derli toplu bir Fütüvvet-nâme olmamasından yola çıkarak bu eseri yazma ihtiyacı duyduğu anlaşılmaktadır. Ahilerin ellerinde rehber ve kılavuz olarak okuyup ellerinden geldiğünce de okuduklarından yararlanarak gereklerini yerine getirebilecekleri bir metin olmak üzere bu eseri yazdığını Çobanoğlu Halil daha da açık şöyle ifade etmektedir:

"... Fütüvvet gereklüleründen çıkarub yazdum, şöyle ayân kıldum ki, ahî yol-

⁴⁹ Abdülbâki Gölpinarlı, a.g.m., s. 13

⁵⁰ Bakınız: Aynı makale, s. 14; Mehmet Şeker, XV. Yüzyılda Kaleme Alınan Muhtasar Fütüvvet-nâme'ye Göre Devrinin Sosyal Hayatına Bakış, I. Uluslar Arası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri, Ankara 1996, s. 145

⁵¹ Abdülbâki Gölpinarlı, Burgâzî ve Fütüvvet-nâmesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c.XV, Nu:1-4, İstanbul 1953-1954, s.112

ları nedür ve Fütüvvet nedür, muayyen ola ve ne kim tarikat içinde müşkül meseleler kim varıdı, cevab birle yazdum".⁵²

Bir başka müellif de eserini, ahlâkî üstünlüğün tamamıyla meleke hâline gelmesi ve rezilliklerin, aşağılıkların tamamıyla kaldırılması amacıyla yazdığını belirtiyor.⁵³

Nasrî ise manzum fütüvvet-nâmesinde; Müftilerin şeriatî anlatan "şeker gibi tatlı kitaplar" meydana getirdiklerini, buna karşılık, hakikati anlatacak bir kitap olmak üzere kendisinin bu eseri yazdığını şöyle ifade etmektedir: "Kalp sâhiplerine bir armağan olması için bu kula şu güzel nazmı meydana getirmek vacip oldu".⁵⁴

Müelliflerin ifâdelerinden anlaşıldığına göre, her biri boşluk gördüğü için böyle bir fütüvvet-nâme yazma ihtiyacı duymuştur. Bir başka ihtiyaç da, ahilerin yollarını öğrenip, elleri yettiğince tutabilecekleri ve hayatlarına da uygulayabilecekleri bilgileri edinmek üzere bu tür eserlere ihtiyaç olduğudur.

2- Fütüvvet-nâmeler kolay okunmak ve anlaşılacak amacıyla yazılmış eserlerdir.

Bu konuda örnek vereceğimiz ilk Fütüvvet-nâme Tuhfetü'l-Vesâyâ'dır. Bilindiği üzere kendisinden sonra yazılan fütüvvet-nâmelerin kaynak olarak kullandıkları Tuhfetü'l-Vesâyâ, yukarıda belirtildiği üzere Harputlu Nakkaş İlyas Oğlu Ahmed tarafından, devrin halifesi Nâsır Lidinillah'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali adına ve onun "Umdetü'l-Vesîle" adlı eserinden seçmeler yapılarak meydana getirilmiş bir fütüvvet-nâmedir. Yazar bu eserini yazarken "eline geçip okuyanı yakınlığa erdirmesi, bellenişinin kolay, okutuluşunun hafif olması için kısa ve özlü yazmaya" gayret ettiğini; aynı zamanda, "uzatmayı ve tekrarı" terk ettiğini belirtiyor.⁵⁵

Abdürrezzâk Kâşânî de, "Tuhfetü'l-İhvân"ını önce Arapça yazdığı hâlde, daha sonra bulunduğu bölgedeki insanların eserinden yeterince istifade edilmediğini görünce, eseri Farsça'ya çevirmeye ihtiyaç duyduğunu şöylece dile getirmiştir: "Fakat bu yerin isteklilerinden ve bu diyarın fetâhlarından olan ihvân-ı safâ ve erbâb-ı vefâ'nın çoğu Arap dilini pek o kadar anlamadıkları hâlde Fars dilinde at koşturdukları cihetle o sözler, onların arasında zâyi olan bir ganîmet ve o kârın eşsiz örneksiz güzellikleri kesâda uğramış bir meta' hâlindeydi. Bunun üzerine bazı sâdik dostların dileğiyle tercemesi yapıldı ve kisvesi, Arap ehlinin şivesinden Acem ehlinin libasına büründü. Hakikatlerin ve temellerin anlatılmasında kısalığa uyuldu, fazlalıklardan ve ferilerden kaçınıldı..."⁵⁶

⁵² Burgâzî Fütüvvet-nâmesi, s. 113

⁵³ Alâüd'-Devle-i Semnânî, Fütüvvet Hakkında Risale, İstanbul Beyâzîd Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Mecmuâ Nu: 1976, v.1706'dan Abdülbâkî Gölpinarlı, İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet, s. 296

⁵⁴ Nasrî, Fütüvvet-nâme Nüsûhası, Köprülü Kütüphanesi; Mecmuâ Nu: 1597, v. 89a'dan Abdülbâkî Gölpinarlı, İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet, s. 312

⁵⁵ Harputlu Nakkaş İlyas Oğlu Ahmed, Tuhfetü'l-Vesâyâ, Ayasofya Kütüphanesi Mecmuâ Nu: 2049, v. 108b'den Abdülbâkî Gölpinarlı, İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet, s. 207

⁵⁶ Abdürrezzâk Kâşânî, Tuhfetü'l-İhvân" Tercemesi, Murad Molla Kütüphanesi Abdülhamid I, Nu: 1447, v. 352b'den Abdülbâkî Gölpinarlı, a.g.m., s. 262

XIII. yüzyılda yaşayan Burgâzî "Fütüvvet-name"sini Türkçe yazmasının sebebini şöyle anlatmaktadır: "Bilmemekden bilmek yiğrekdür, anıniçün Türk dilince yazdum, okumaya gengez (genez=kolay) ola".⁵⁷ Hemen az sonra neden Türk dilini tercih edişini de yazar şu ifâdeleri ile belirtmektedir: " Bu Rum ili kavmi Türk dilin bilürler, biz dahı Türk dilince beyân kılduk".⁵⁸

Bu ifâdelerde iki hususa dikkat çekilmektedir. Birincisi, bilmek bilmemekten, öğrenmemekten ve anlamamaktan daha iyidir. Okuduğunu anlamak gerekir. İkincisi de, yazarın bulunduğu coğrafyada Türkçe konuşulmaktadır. Eser XIII. yüzyılda yazıldığına göre, bu coğrafya o zamanlar "Rum İli" olarak adlandırılan Anadolu'dur. Anadolu'nun XIII. yüzyılda büyük ölçüde Türkleştiğinin açık göstergesi olduğunu bu ifâdeler ortaya koymaktadır. Bu açıdan Anadolu'da yazılan Fütüvvet-nâmeler de Türk coğrafyasında meydana getirilmiş kültür mahsulleri olarak kabul edilebilir.

Şeyh Seyyid Hüseyin el-Gaybî de "Fütüvvet-nâme"sinde iki asır sonra yazıldığı hâlde Burgâzî'nin yolunda gittiğini ve eserini Türkçe yazdığını görüyoruz. Gaybî oğlu şu ifâdeleriyle belirtmektedir: "...Bu kitabı Türkî dilinde yazılmağın sebebi budur ki, nice azîz kardeşler arabîden ve parisiden hazzı yokdur, pes ol aziz kardeşler bu muhtasarun mütale'ası birle müstefid olalar...Pes Türkî dilince kaleme geldi; amma ümmidüm budur Hak teâlâdan bu nüshayı mü'min kardeşler gönlinde makbûl ve amelleri birle mevsûf kıla inşallahu teâlâ".⁵⁹

Bu ifâdeler de, Türk dilinde yazılmasının sebebi olarak eserin okunarak istifâde edilmesinin mümkün olacağı düşünülüğünü göstermektedir. Bu arada bir başka husus da, halkın Arapça ve Farsça okumaktan pek hoşlanmayacağına dikkat çekilmiş olmasıdır.

3- Fütüvvet-nâmeler değişik kişilerin arzu ve istekleri üzerine kaleme alınmış veya tercüme olunmuş eserlerdir.

Biraz yukarıda Kâşânî'nin "Tuhfetü'l-İhvân" adlı eserini önce Arapça yazdığını, daha sonra da Farsça'ya çevirerek yeniden bir eser vücûda getirdiğini kaydetmiştik. Bu bölümde yazar, eserini, büyüklerin dileklerine uyararak önce Arapça olarak kaleme aldığını daha sonrada, yine okuyanların istekleri üzerine Farsça'ya çevirmeye karar verdiğini belirtmektedir. "Bazı sâdik dostların dileğiyle tercümesi yapıldı" derken ⁶⁰ müelliflerin eserlerini istek üzerine yazdıklarını da anlatmış oluyor.

Girişte de işaret ettiğimiz Şehâbeddin Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdi fütüvvet-nâmesini bilindiği üzere Halife Nâsır Lidinillah'ın isteği üzerine kaleme almıştır.

Bu arada eserlerini yazma sebepleri arasında hayır dua ile anılmayı arzu edenlerinde bulunduğunu görüyoruz.⁶¹ "Dostlar zayıfın hakkını bilsinler, hayır

⁵⁷ Burgâzî Fütüvvet-nâmesi, s. 113

⁵⁸ Aynı eser, s. 113

⁵⁹ Şeyh Seyyid Hüseyin İbn Gaybî Fütüvvet-nâmesi, s.75

⁶⁰ Abdürezzâk Kâşânî, a.g.e., v.352b

⁶¹ Necm-i Zerküb, Fütüvvet-nâme, s. 248

duâ ile ansınlar diye çok çalıştım. Başka kimse bu rivâyetleri yazmamıştır. Bunlar da evvelce yazdığım asıl "Fütüvvet-nâme"den seçtiklerimdir".

Buraya kadar verdiğimiz örneklerden fütüvvet-nâmelerin yazılış amaçlarında ortak bir nokta bulmak gerekirse, bu eserlerin fütüvvet ehlinin yani ahiliğe intisab edenlerin bilgilerini artırmak ve okuyanların anlamalarını sağlamak maksadına yönelik olarak kaleme alınmış olduklarının görüldüğü söylenebilir. Bu eserler, kültür tarihimiz bakımından da ayrı bir önem arzederler. Hem insanımızın düşünce yapısını, hem de yüzyıllar için kullanılan Türkçe'nin geçirdiği süreci görmemiz açısından da fütüvvet-nâmeler daha üzerlerinde çokça çalışılması gereken eserler olarak araştırmacıların himmetini beklemektedirler.